ВИСОКА ШКОЛА СТРУКОВНИХ СТУДИЈА ЗА
ВАСПИТАЧЕ „МИХАИЛО ПАЛОВ"- Вршац, Србија
UNIVERZITET DE VEST "AUREL VLAJKU" Arad – Rumunija

UDK 371.95 ISSN 1820-1911

AFEKTIVNE DIMENZIJE LIČNOSTI I OSTVARENJE DAROVITOSTI

TEMATSKI ZBORNIK 28

Vršac – Arad, 2023.

Izdavači:
Visoka škola strukovnih studija za vaspitače „Mihailo Palov“ – Vršac
Universitatea de Vest „Aurel Vlaicu”, Arad, Romania

Za izdavače:
Prof. dr Ramona Lile
Dr Danica Veselinov

Zbornik uredili:
Akademik Grozdanka Gojkov
Prof. dr Aleksandar Stojanović

Redakcija:
Prof. dr A. Ilika, Arad, Rumunija
Dr. S. Kurteš, University of Madeira, Portugal
Prof. dr M. Zuljan, Ljubljana, Slovenija
Prof. dr A. Kolak, Zagreb, Hrvatska
Akademik M. Milin, Arad, Rumunija
Prof. dr Lj. Kevereski, Bitolj, Makedonija
Prof. dr V. Nojman, Temišvar, Rumunija
Dr Jakub Bartoszewski, Konin, Poland
Dr Artur Zimny, Konin, Poland
Dr M. Maran
Prof. dr A. Gojkov Rajić
Doc. dr J. Prtljaga
Doc. dr T. Nedimović
Doc. dr E. Činč
Dr N. Sturza Milić
Prof. dr Aleksandar Stojanović

Recenzenti:
Prof. dr Gabrijela Kelemen, Arad, Rumunija
Prof. dr Marjan Blažič, Novo mesto, Slovenija
Prof. dr Ljupčo Kevereski, Bitolj, Makedonija

Lektor i prevodilac rezimea:
engleski jezik – doc. dr Jelena Prtljaga

Lektori:
Dr Ivana Đorđev (srpski jezik)
Dr Ljiljana Kelemen Milojević (srpski jezik)
Doc. dr Branduša Žujka (rumunski jezik)

Likovni urednik:
Stanislav Suhecki

Tehnički urednik:
Prof. dr Aleksandar Stojanović

Elektronska obrada publikacija:
dr Predrag Prtljaga
http://www.research.rs

ISSN 1820-1911
ISBN 978-86-7372-309-9

===

AFEKTIVNE DIMENZIJE LIČNOSTI I OSTVARENJE DAROVITOSTI

AFFECTIVE PERSONALITY DIMENSIONS AND GIFTEDNESS FULFILLMENT

===

MEĐUNARODNI NAUČNI SKUP
„AFEKTIVNE DIMENZIJE LIČNOSTI I OSTVARENJE DAROVITOSTI“

Sadržaj:

str.

Uvodne napomene 8

I Uvodna izlaganja

Slavica Maksić: KAKO DAROVITI ADOLESCENTI KONCEPTUALIZUJU KREATIVNOST 18

Ljupčo Kevereski: EMOCIONALNA INTELIGENCIJA KAO FAKTOR PRETVARANJA POTENCIJALA U DAROVITOST 39

II Radovi

Milica Andevski, Jasmina Arsenijević, Mira Vidaković, Branislav Banić: KRIZA EMPATIJE I MOĆ RAZGOVORA U TEHNOLOŠKOM OKRUŽENJU 44

Tamara Dragojević, Milena Letić Lungulov: SOCIO- EMOCIONALNI RAZVOJ DAROVITIH UČENIKA: IMPLIKACIJE ZA VASPITNO-OBRAZOVNU PRAKSU ………….......……… 54

Ivana Đorđev, Tanja Nedimović, Eugen Činč: ZNAČAJ PRENOSIVIH VEŠTINA VASPITAČA ZA PREPOZNAVANJE I PODSTICANJE DAROVITOSTI NA RANOM UZRASTU ……………………………….………..……… 57

Grozdanka Gojkov, Nenad Suzić, Aleksandar Stojanović: KORESPODENTNOST NASTAVNIH I AFEKTIVNIH STILOVA KAO FAKTOR USPEHA DAROVITIH STUDENATA ……………………………… 67

Нинослав Качарић: ЗНАЧАЈ ЦРКВЕНИХ УМЕТНОСТИ ЗА ВЕРСКА ОСЕЋАЊА ДАРОВИТИХ …..……………..... 90

Gabriela Kelemen: QUALITATIVE EDUCATION, A CHANCE FOR EXCEPTIONAL CHILDREN ……………………….……….. 105

Ante Kolak, Dora Štrok: ZASTUPLJENOST OBRAZOVANJA DAROVITIH U HRVATSKIM ISTRAŽIVANJIMA ODGOJA I OBRAZOVANJA ……………………….…….. 111

Zora Krnjaić, Teodora Vuletić: PODRŠKA VRŠNJAČKE GRUPE U RAZVOJU DAROVITOSTI ……………......................... 126

Jelena Maksimović, Nikola Simonović, Jelena Osmanović Zajić:
EMOCIONALNE KOMPETENCIJE DAROVITIH U PREVAZILAŽENJU ŠKOLSKOG NEUSPEHA 130
Jelena Matić, Radovan Grandić: AFEKTIVNE DIMENZIJE RAZVOJA LIČNOSTI U KONTEKSTU OSTVARENJA DAROVITOSTI ……………………………………………….. 143
Ружица Петровић: САМОЋА И СТВАРАЊЕ …………………………….. 154
Sonja Petrovska, Despina Sivevska, Jadranka Runcheva: SCHOOL INCLUSION OF GIFTED CHILDREN ………..…….. 161
Snežana Prtljaga, Ivana Markov Čikić: UČENJE I EMOCIJE: METODIČKI POSTUPCI KOJI PODSTIČU POZITIVNE EMOCIJE KOD DAROVITE DECE …….. 171
Љубивоје Стојановић: ПРЕВАЗИЛАЖЕЊЕ САМОЉУБЉА КАО ПОКАЗАТЕЉ ОСТВАРИВОСТИ ДАРОВИТИХ ……………………………………….……… 179
Nataša Sturza Milić, Nevena Čolakov, Lidija Kevrešan Kokot:
AFEKTIVNE DIMENZIJE INTEGRACIJE POKRETA I LIKOVNOG IZRAZA U RADU SA DAROVITIMA .. 188
Nenad Suzić: KREATIVNOST, KOGNICIJA I EMOCIJE ……….…... 199
Jelisaveta Šafranj, Aleksandra Gojkov-Rajić, Jelena Prtljaga:
COMMUNICATION APPREHENSION IN THE GIFTED: A DETERMINANT OF WILLINGNESS TO COMMUNICATE ………………………………..…... 213
Невена Јевтић-Трифуновић, Бисера Јевтић: PODSTICANJE DAROVITIH UČENIKA ………….……………………... 225
Otilia Velišek-Braško, Mila Beljanski: (SAMO)PERCEPCIJA DVOSTRUKO „DRUGAČIJIH” ………………………….. 235
Драгана Вељковић Станковић, Јелена Стојиљковић: ГОВОР ВОДЕ И АКВАТИЧКИ КОНЦЕПТИ КАО МОТИВАЦИОНИ ПОКРЕТАЧИ РЕЦЕПЦИЈЕ КЊИЖЕВНОГ ДЕЛА И ЈЕЗИКА ЕМОЦИЈА ……… 243

THE BOOK OF COLLECTED ARTICLES OF
THE PRESCHOOL TEACHER TRAINING COLLEGE
"MIHAILO PALOV" - VRŠAC

INTERNATIONAL CONFERENCE
"AFFECTIVE PERSONALITY DIMENSIONS AND GIFTEDNESS FULFILLMENT"

Contents:

page
Introductory remarks 8

I Discussion impulses

Slavica Maksić: HOW GIFTED ADOLESCENTS CONCEPTUALIZE CREATIVITY …..………………. 18
Ljupčo Kevereski: EMOTIONAL INTELLIGENCE AS A FACTOR IN TRANSFORMING POTENTIAL INTO GIFTEDNESS …………………………………………... 39

II Papers

Milica Andevski, Jasmina Arsenijević, Mira Vidaković, Branislav Banić: CRISIS OF EMPATHY AND THE POWER OF CONVERSATION IN A TECHNOLOGICAL ENVIRONMENT 44
Tamara Dragojević, Milena Letić Lungulov: SOCIO-EMOTIONAL DEVELOPMENT OF GIFTED STUDENTS: IMPLICATIONS FOR EDUCATIONAL PRACTICE … 54
Ivana Đorđev, Tanja Nedimović, Euđen Činč: THE IMPORTANCE OF PRESCHOOL TEACHERS' TRANSFERABLE SKILLS FOR RECOGNIZING AND ENCOURAGING GIFTEDNESS AT AN EARLY AGE ………………………. 57
Grozdanka Gojkov, Nenad Suzić, Aleksandar Stojanović: CORRESPONDENCE OF TEACHING AND AFFECTIVE STYLES OF STUDENTS AS A FACTOR OF SUCCESS OF GIFTED PEOPLE ……………………….. 67
Ninoslav Kačarić: THE SIGNIFICANCE OF CHURCH ARTS FOR THE RELIGIOUS FEELINGS OF THE GIFTED ……… 90
Gabriela Kelemen: QUALITATIVE EDUCATION, A CHANCE FOR EXCEPTIONAL CHILDREN …………………………… 105

Ante Kolak, Dora Štrok: REPRESENTATION OF GIFTED STUDENTS' EDUCATION IN CROATIAN EDUCATIONAL RESEARCH ……………………..…… 111
Zora Krnjaić, Teodora Vuletić: PEER GROUP SUPPORT FOR GIFTEDNESS DEVELOPMENT ……………….............. 126
Jelena Maksimović, Nikola Simonović, Jelena Osmanović Zajić: EMOTIONAL COMPETENCIES OF GIFTED CHILDREN IN OVERCOMING SCHOOL FAILURE ... 130
Jelena Matić, Radovan Grandić: AFFECTIVE DIMENSIONS OF PERSONALITY DEVELOPMENT IN THE CONTEXT OF GIFTEDNESS ………………………………………… 143
Ružica Petrović: SOLITUD AND CREATION……………………..….. 154
Sonja Petrovska, Despina Sivevska, Jadranka Runcheva: SCHOOL INCLUSION OF GIFTED CHILDREN ……………..…. 161
Snežana Prtljaga, Ivana Markov Čikić: LEARNING AND EMOTIONS: TEACHING ACTIVITIES WHICH ENCOURAGE POSITIVE EMOTIONS IN GIFTED CHILDREN ……… 171
Ljubivoje Stojanović: OVERCOMING EGOISM AS AN INDICATOR OF GIFTEDNESS …………………………. 179
Nataša Sturza Milić, Nevena Čolakov, Lidija Kevrešan Kokot: AFFECTIVE DIMENSIONS OF THE INTEGRATION OF MOVEMENT AND ARTISTIC EXPRESSION IN WORKING WITH THE GIFTED ……………………. 188
Nenad Suzić: CREATIVITY, COGNITION AND EMOTIONS …..….. 199
Jelisaveta Šafranj, Aleksandra Gojkov-Rajić, Jelena Prtljaga: COMMUNICATION APPREHENSION IN THE GIFTED: A DETERMINANT OF WILLINGNESS TO COMMUNICATE ……………………………………. 213
Nevena Trifunović, Bisera Jevtić: ENCOURAGING GIFTED STUDENTS ……………………………..……………………. 225
Otilia Velišek-Braško, Mila Beljanski: (SELF) PERCEPTION OF DUALLY "DIFFERENT" PERSONS …………………... 235
Dragana Veljković Stanković, Jelena Stojiljković: THE SPEECH OF WATER AND AQUATIC CONCEPTS AS EMOTIONAL INITIATORS OF RECEPTION OF LITERARY WORK AND LANGUAGE OF EMOTIONS …………………………………………….…… 243

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Тематски Зборник, који је пред читаоцем, резултат је 28. међународног научног скупа, одржаног у суорганизацији академских институција из пет држава Европе, које, као знак препознавања, у међународним оквирима, имају посвећеност даровитима: *Међународни центар за иновације у образовању, Улм, Немачка, Универзитет „Аурел Влајку", Арад, Румунија, Педагошки факултет, Универзе у Марибору, Словенија, Универзитет „Св. Климент Охридски", Педагошки факултет, Битола, Северна Македонија и Висока струковна васпитачка и медицинска школа у Вршцу, Србија,* што само по себи говори о потенцијалу који, умрежавањем, укључује истраживаче и практичаре, односно оне који спајају теорију и њену валидацију у пракси путем трансфера налаза истраживања и закључака, усмерених ка примени у пракси, као првом, а најчешће и најбољем тесту за ефикасност истраживачких налаза, теоријских контекста и сл. Тако умрежени стоје иза интересовања за домете и ограничења савремених истраживачких налаза и њихове валидације у пракси. Ово је оквир у који се могу сместити дискурси, идеје и питања о налазима истраживања у овом тематском Зборнику радова. Суорганизацијско умрежавање је природно последица истраживача који долазе из ових, а и других земаља региона, Европе, али и света (Сиднеј – Аустралија, Москва – Русија, Португал, Румунија, Хрватска, Словенија, Босна и Херцеговина, Северна Македонија, Црна Гора и Србија).

Радови у овом тематском Зборнику дају нове налазе из значајних области истраживања о наслову овога Округлог стола, отварају се нова питања, дискутују налази метаанализа, дакле, дају се и шири погледи на истраживачке приступе, налазе, као и путеве претакања налаза у дидактичке поступке, што, сабрано речено, упућује на значајне доприносе диспута о питањима места и улоге некогнитивних фактора за самоостварење даровитих, а посебно за значај афективних димензија личности у саморегулишућим процесима даровитих. Појединачно посматрање налаза, идеја, питања и слично упућује на више таквих који су репрезент суштинских елемената садржаја скупа, дакле, који сабирају идеје и акцентују тачке у којима се дискусије укрштају, или смештају. Издвојиће се, за ове уводне напомене, само неки од њих.

Карактеристике времена у коме смо, тј. контекст у коме се посвећујемо трагању за начинима подстицања развоја даровитих, са акцентом на значај афективне сфере, усмерило је више истраживача ка питању онлајн наставе, којој се, из више разлога, поклања доста пажње из више аспеката. Један од њих односи се на могућности персонализације у условима онлајн учења. Налази истраживања

комуникација путем аудиовизуелних медија говоре у прилог много тога да иста олакшава учење и чини га доступним. Такође се, констатује да је технологија далеко стигла и омогућава нам да комуницирамо на више нивоа и када смо далеко једни од других, а развој исте не престаје и само је питање шта ће бити следећи корак. Али, налази скрећу пажњу и да за све промене и трансформације које је донела онлајн настава треба да имамо и одређену временску дистанцу. Можда још увек истичемо бенефите онлајн учења, јер не увиђамо цену која се плаћа ефектима исте. Ту цену су спознале земље које имају дуже искуство онлајн учења, а која се рефлектовала у недостатку међуљудске комуникације, тако да студенти више не уче само уз помоћ компјутера и онлајн наставе (Теркл, 2020), него се налазима потврђује значај самоспознаје, самоосвешћења у снагу живе речи и потреба за дизајнирање дидактичког контекста за услове стицања културе учења, која би више одговарала сензибилитету, стилу учења и области образовања оних који уче. Укључивања образовне технологије у процес учења, са свим позитивним моментима које има, код студената са свих факултета – све јасније даје простор да до изражаја дође једноставна и јединствена моћ непосредне људске комуникације, моћ интеракције и разговора. У време неопходности сналажења у организацији онлајн наставе, контекст друштвених медија, виртуелног света и технологије је под лупом истраживача. Тако налази у овом Зборнику констатују да превласт онлајн наставе код даровитих снижава капацитет за комуникацију лицем у лице, у којој су млади потпуно присутни једни за друге, слушају једни друге и развијају капацитет за емпатију. У овим ситуацијама налази (Andevski et al.) сугеришу помоћ у самоспознаји, самоосвешћењу у снагу живе речи и потребу за дизајнирањем образовних стратегија, тако да одговара специфичним потребама појединаца, дакле, да онлајн програме персонализује. У налазима истраживања питања афектвне сфере даровитих везана су за дубља сагледавања начина укључивања образовне филозофије, психологије, дидактике и методика у процес учења, са свим позитивним моментима које има код даровитих студената са свих факултета. Општи закључак истраживања је констатација да – све више снагу и пажњу добија једноставна и јединствена моћ непосредне људске комуникације, моћ интеракције и разговора који су окренути саморегулацији учења и персонализацији поучавања.

Из угла теме научног скупа, дакле, и овога тематског Зборника, интересантни су налази истраживања која се баве утицајем афективних фактора на даровите у области учења страног језика. Налази истраживања експлоративног карактера, заснованог на Теорији саморегулације (Šafranj et al.) констатују значај афективног момента,

страха од комуникације на страном језику (стрепње, страха, непријатности) за укључивање у дискусију и у јавном говорењу. Индикативан је налаз да није умањено самоопажање језичких комуникацијских компетенција које се односе на флуентност, разумевање, читање, што указује на зрелост самоперцепције језичких компетенција, дакле, афективне реакције (неспремност за комуникацију у групној дискусији и јавном говору) су јасно перципиране и адекватно процењене у домену јавног говорења, те се могу сматрати предикторским факторима који добро предвиђају говорну академску компетентност у страном језику и указују на слабије тачке којима се даље треба посвећивати на адекватан начин. Ови налази значајни су из угла сагласја са налазима других истраживача (Stankov, 2006, 2014) у смислу предикторске моћи, као алата у рукама практичара, јер указују на потврду теоријских поставки о значају других варијабли за разумевање успеха/неуспеха у савладавању страног језика, а исто се може користити и у учењу и поучавању у другим наставним областима/предметима. Дакле, манифестовано добро процењивање нивоа савладаности језичких компетенција и страха као кочнице комуникације на истом, условљеног реалном проценом нивоа компетенција, говори о значају добре самопроцене, као карактеристике даровитих. Тако да налази коауторки овога истраживања указују на значај просуђивања самопоуздања као посебне особине, која се разликује од фактора способности који одражавају брзину и тачност перформанси на предметима когнитивног теста. Резултати ове и ранијих студија разматрају се у смислу конструкта самопоуздања и у односу на теорије интелигенције и личности и, у овом случају, објашњавају налазе добијене у овом истраживању, а у складу са тим самопоуздање се сматра једним од најзначајнијих афективних фактора који може да има пресудну улогу у процесу усвајања језика, дакле, представља унутрашњи фактор који значајно доприноси успеху у учењу страног језика. Налази указују да се самопоуздање, као унутрашњи фактор, може сматрати једним од фактора личности који је присутан током сваке когнитивне или афективне активности везане за процес усвајања и учења страног језика. Такође се као закључак за питање језичке анксиозности истиче значај спољних фактора, који могу да помогну постизању остварења, тј. самоостварења, што за последицу има самопоуздање, а супротно овоме, особе које не постижу успех у учењу страног језика, теже усвајају нову лексику и конструкције обично губе самопоуздање, што отежава процес учења. Ово даље води у зачарани круг, тј. последице овога су неуспех у учењу, неуспех у групи и као последица јавља се пад нивоа самоперцепције. Дакле, налази истраживања указују на значај самопоуздања као отпора афективном

филтеру (стрес, анксиозност...) и стварању осећаја сигурности, самоефикасности, као компоненте саморегулације учења, што је за самопоуздање значајан фактор мотивације и води ка бољој ефикасности учења у страном језику. Поред самопоуздања, налази указују и на значај афективних фактора попут мотивације, ставова и афективних филтера који се налазе у основи индивидуалних разлика у учењу страног језика, што су индикатори потреба за персонализацију дидактичких стратегија и инструкција.

У Зборнику се истражују и питања проблема који не заобилазе ни даровите. Једно од њих је тзв. „синдром самозванца" – психолошко стање у коме способна и образована особа није задовољна сопственим нивоом постигнућа. Овај синдром се посматра из онтолошког аспекта и психолошке пројекције, отварањем бројних питања за дискурс из више углова и из више научних дисциплина, које се иначе везују за истраживања у области даровитих. Такође се дискутују питања везана за психолошку пројекцију „сократовског незнања", сумњу у себе, која се може проширити на ваннаставне области и довести до одуговлачења, као и стање повезано са „синдромом импостера", које често прикрива клиничку слику депресије, скривајући симптоме исте наизглед „разумним" критичким ставом према ограничености сопствених могућности и (опет, чини се) „морално здраве" скромности, која захтева да се не труби о својим успесима на свим раскрсницама, већ их, напротив, неки даровити омаловажавају, потајно очекујући похвале од „старијих". Поред психолошког аспекта, у дискурс се укључује и вредносни аспект. Повезује се са карактеристикама савременог друштва такозваних „развијених земаља" и састоји се у значајној инфантилизацији становништва на позадини ранијег физиолошког развоја, него у прошлим епохама. Као резултат, долази до диспропорције у развоју вештина друштвене одговорности и захтева, које је човек у стању да постави себи и другима. Једноставно речено, суштински детињасти „его", који жуди за одобравањем „одраслих", замењује стварну „одраслу" реакцију на несамерљивост жеље да се „буде најбољи" и стварне немогућности „знања као богови".

Истраживања у овом тематском Зборнику сугеришу више начина за помоћ даровитима који наилазе на ове проблеме. Једно је њих је кориговање вредносне оријентације и активности којима пракса показује да могу успешно да се допуне, а често, чак и самостално компензују психолошки губици повезани са „синдромом варалице". У ери постистине, када се истина препознаје као редак (а самим тим и непотребан) цвет, а знање проглашава својеврсном комуникацијом, види се такав начин превазилажења самољубља, који кочи развој нечије даровитости, не само као обећавајуће, већ понекад и као једино могуће.

У оквиру претходног посматрања из онтолошког аспекта и психолошке пројекције јесу и разматрања питања превазилажења самољубља као индикатор остварења даровитости (Stojanović) и истраживања интеракције између феномена самоће и стварања из угла идеје о сложености природе човека и његове онтолошке потребе да смисао свог постојања остварује кроз емпатију са другима, једнако, као и кроз стање менталног иступања из „одвише света" (Petrović).

Као начини помоћи у ситуацијама када даровити живе у свету хиперповезаности, која ствара осећај ефикасности и продуктивности, сигурности, да могу да се носе са темпом брзих промена и непредвидивошћу, често се ради о обмани, а како аутори у налазима неуронауке наводе, реч је о „потрази за стимулусима и узбуђењима", а код младих се то манифестује у емоционалној нестабилности, депресији, социјалној несигурности, губитку самопоштовања, тешкоћама у препознавању, праћењу, реаговању на властите емоције, емоције ближњих, губитак емпатије и сл. Уз претходно везују се налази о последицама оптерећења даровитих наступима, такмичењима, што спада у питања изложености даровитих знатним хроничним и акутним стресорима, а у ситуацији неадекватног превладавања тих стресора могу настати проблеми у прилагођавању, а један од ових је и емоционална прегорелост (burnout). Овај синдром се манифестује као исцрпљеност, цинизам, равнодушност према послу, тј. активностима којима се предано бавио, осећањем неефикасности и недовољне успешности, те се иза овога отварају питања значаја спољашњи и персоналних услова настанка, тока и могућности отклањања, или бар ублажавања, последица тог проблема и дају сугестије за превенцију синдрома емоционалне прегорелости код даровитих. С' друге стране, нова питања отварају констатације да тек треба да се ради на детаљнијој концептуализацији и мерењу депресивног обрасца саморегулације учења, посебно даровитих. С' обзиром на значај даљег научног проучавања ових одбрамбених и депресивних образаца, као и на значај њихове идентификације и професионалног приступа деци и младима, који такве обрасце формирају у школи и на студијама, посебна интересовања усмерена су ка моделима и таксономијама и мерним компонентама које могу идентификовати оне који користе обрасце саморегулације неприлагођене академским циљевима. За налазе оваквих истраживања у области даровитости постоји посебно интересовање у истраживањима светских релација, а истраживања у овом Зборнику нуде интересантне налазе (Andevski et al.; Đorđev et al.; Kelemen).

Афективна сфера личности значајан је део за функционисање појединца. Иста је манифестна и у когнитивном функционисању, а како

истраживачи у налазима информишу (Kolak i Štrok), мало је емпиријских радова који имају за циљ да испитају посебност и односе између афективних димензија личности и неадекватних образаца саморегулације учења, којима даровити нестају са сцене успешних. Такође, емпиријски тестови подржавају дискриминативну природу проактивних и одбрамбених образаца саморегулације и неке, моделом имплициране везе између компоненти ових образаца и њиховог односа са исходима учења даровитих, те се констатује да академски даровити имају јаче механизме саморегулације којима превладавају стресне ситуације и повремене неуспехе, тако да се код њих ове афективне димензије нису истакле као значајне. Али, даровити нису кохезиона група, те се у налазима дискутује питање емоционалне прегорелости као проблема високог постигнућа, а констатује се и да се до високих постигнућа долази након циљаног интензивног и дуготрајног увежбавања на одређеном подручју цењене људске делатности, односно великог труда и упорности током стваралачког процеса. Ово подразумева одрицања, а нада у висока постигнућа неретко се не остварује.

Истраживачи трагају за одговорима и на следећа питања: могу ли се и како, кроз искуство у практичном раду са студентима и ученицима, идентификовати они који имају низак осећај самоефикасности у учењу, али не умањују вредност академског постигнућа и не користе одбрамбене стратегије за заштиту свог самопоштовања, као што су екстерне атрибуције и стратегије самохендикепирања, а ипак, њихова мотивација за постигнуће и труд је ниска, као и слика о сопственој академској самоперцепцији (Ristevski i Kevereska-Sapkaroska). Такође се баве питањем: како помоћи појединцима, који због честих ситуација неуспеха, иако даровити са потврђеним успесима, дођу у ситуацију да остану закључани у сопствено искуство научене беспомоћности, која их води ка даљим неуспесима, дакле, депресивни, у образац неприлагођеног понашања, манифестован у недостатку саморегулације учења, а ту је и питање значаја афективног стила за успех даровитих студената, тј. утицаја истог на саморегулацију и академску даровитост, а тиме и повезаности когниције и емоција у поступцима саморегулације (Stojanović, Suzić i Gojkov).

У оквиру развојних концепција даровитости и талента препознаје се значај вршњачке интеракције за (развој и) остварење потенцијала и добробити деце и младих. Истраживање значаја подршке групе вршњака који деле слична интересовања и жељу да уче (и делују) окупљени у истраживачким заједницама констатује да су и млади заинтересовани за науку и научноистраживачки рад, да се могу окупљати у непосредним образовним и/или истраживачким

активностима и/или бити део шире мреже образовне истраживачке заједнице. Специјализовани образовни програми осмишљени и организовани као контекст који подржава колаборативно (ко)конструктивистичко образовно искуство учења и сазнавања, пружају посебне могућности за размену идеја и окупљање младих око заједничких интересовања, вредности, начина провођења слободног времена и хобија, који имају важну функцију у позитивном развоју младих. Све ово значајно доприноси добробити, емоционалној регулацији и изградњи идентитета младих, као и њиховом задовољству животом, а тиме има и изузетан значај за афективну сферу личности (Krnjaić i Vuletić).

Налази, такође, потврђују присуство и повезаност афективних димензија личности и адекватних образаца саморегулације учења који воде у креативност. Закључује се да развој талента, спремност да се ризикује и буде креативан, захтева бројне изборе од ученика средње школе за које они нису опремљени. Конструктивна подршка је увек добродошла и могла би бити веће вредновање креативног изражавања у њиховом непосредном и ширем окружењу. Уз претходно везују се и налази који указују на значај афективне димензије за стилове мишљења, који се одражавају на подручје саморегулишућих процеса унутар личности, укључујући димензије метакогниције, самоперцепције и посебно афективне димензије (Максић).

Сузић у свом истраживању поставља питање да ли су емоције конституента креативности. Руководи се мишљу да би најбоље било уклонити све емоције, оставити само когницију и онда експериментално проверити однос креативности и когниције. Нажалост, констатује да то није могуће, па се одлучује за посредни пут, уз настојање да што директније захвати овај однос. Једину могућност види да замоли ученике да буду искрени и да на скали процене искажу какве су емоције имали при решавању задатака. Израчунао је зависност емоција и когниције и добио врло висок бета коефицијент (β = 0,31), а када је когницији придружио емоције добио је виши бета коефицијент (β = 0,33). Ово га је уверило у поставку да су емоције важна конституента креативности.

Истраживачи посвећују пажњу важном аспекту – феномену циљних оријентација у учењу даровитих. Налази указују да немају сви даровити циљеве усмерене на учење, стицање вештина и обављање задатака који захтевају саморегулацију, што је чест узрок „пропадања” и нестанка са позорнице успеха. Неки од њих, са високим способностима, неретко су у сукобу са моралним нормама друштва (делинквенти...), развијају неакадемски идентитет и одбацују академско постигнуће као секундарно, или супротно циљевима њихове референтне групе и сопственим, посебно у пубертету и адолесценцији (Maksimović et al.).

Истраживачи постављају и питање: како мотивисати оне који, уместо што смањују своју активност и повлаче се из задатака и интеракција, или улазе у интеракције како би самопотврђивали усвојену шему сопствене неприлагођености, и не покушавају да избегну ситуације које им могу пружити додатне могућности за сопствено негативно самопоштовање и негативне емоције. Интересантан истраживачки приступ о овом питању даје се у раду којим се разматрају савремена изучавања сазнајних процеса (у психологији, неуронаукама, примењеној когнитивној лингвистици и др.), чији налази потврђују да афективни фактори у учењу и настави имају знатно већи удео но што се до сада сматрало. Указује се на више теоријских гледишта која су утицала на методичко обликовање практичних идеја о примени иновативних приступа из перспективе емотивне заснованости мотивације, а такође и чврстих, нераздвојних веза афективних и когнитивних фактора при разумевању књижевног дела. Ауторке указују на значај чињенице да свако уметничко остварење – већ само по себи – представља резултат и израз емотивне комуникације, у коју позива читаоце, те с тог аспекта чине покушај да, представљањем модела тумачења, на сазнајном путу, заснованом на емоционалној мисли, у чијем центру су (у српском језику веома фреквентне) акватичке метафоре, пруже шансу за разумевање, а потом анализу и дубље сагледавање различитих структурних елемената књижевних дела (Вељковић Станковић и Стоиљковић). Ауторке су у истраживању пошле од става да су емоција, мотивација и когниција у сазнајном процесу неодвојиве, те ваља их обједињено посматрати и у наставној теорији и у пракси. За методичаре дат је један од пожељних и продуктивних путева у настави српског језика и књижевности, са методичким инструкцијама за примену неопходних корака за интерпретацију и тумачење књижевног текста из перспективе новоостварене афективне блискости и дубљег и свестранијег разумевања књижевног остварења. Укратко, реч је о моделу сазнајног пута заснованог на емоционалној мисли (Immordino-Yang, & Damasio, 2007), при чему је когнитивна методика коришћена са циљем развоја језичке, читалачке и емоционалне компетенције, а читав приступ – који се може, на примерима обраде различитих дела, реализовати у бројним варијантама, зависно од избора књижевног остварења, циљева и намераваног обухвата – осмишљен је као истраживачки изазов којим се мотивација, пројектовање и реализација наставе враћају својим афективним, дакле, примарним извориштима, чиме учење постаје природније, привлачније и креативније.

Радови у овом тематском Зборнику налазима истраживања и практичних провера идеја и питања афективне сфере даровитости остављају простор да се закључи да је подстицање развоја даровитих, још

увек велика енигма, тако да преглед налаза светске литературе о даровитима, као и нашег скоро тродеценијског бављења питањима даровитих, указују на потребу за даљим истраживањима ове области. Светска сцена животних прилика, означена изразитим динамичним токовима промена, несталности, несигурности, непредвидивости, све већег губљења социјалне наде и функције друштва и државе... контекст је који се истраживањима у овом тематском Зборнику дотиче, тј. посматра кроз призму афективних проблема којима се и даровити не могу одупрети, те је отварање питања из филозофских, психолошких, социолошких, антрополошких и других аспеката, значајних за друштвени контекст развоја даровитости, такође, присутно. Овде су дефинисана питања добра основа за подстицање нових идеја. Такође су и дискурси о налазима истраживача и практичара из неколико научних области подстицајна за нова питања и нове углове гледања и за нове истраживачке нацрте, као и тестирање истих, у настојању да се даровитост из потенцијала преведе у извршне способности, тј. даровитост, и тиме буде израз личног благостања, сатисфакције оних који су у овоме помогли, с' надом ка развоју даровитих за опште добро.

Академик проф. др Грозданка Гојков

PhD Sonja Petrovska, Full prof.
PhD Despina Sivevska, Associate prof.
PhD Jadranka Runcheva, Assistant prof.
Faculty of Educational Sciences, Goce Delchev University Stip
Macedonia

UDK: 37.035
ISBN: 978-86-7372-309-9, 28(2023), p.161-170
Originalan naučni rad

SCHOOL INCLUSION OF GIFTED CHILDREN

Abstract: Education is a key factor that contributes to increasing the potential for development of successful and useful members in society. To grow into confident, useful and successful members of society they need quality education, which in the broadest sense of the word means - accessibility for all. For years, the inclusion of children with special needs in the education system was totally neglected, ie this type of children were discriminated, even belittled. The needs of gifted and talented children were hardly considered. Inclusive education means the inclusion and acceptance of all children regardless of their special needs. In this paper we have tried to emphasize the need for real inclusion of gifted children in the regular education system. Problems related to the family and the educational system are also discussed as major factors in the process of support and development of talent. We all need inclusion because sometimes we give and sometimes, we receive support. That's what makes us human.

Key words: inclusion, school, gifted children.

УЧИЛИШНА ИНКЛУЗИЈА НА НАДАРЕНИТЕ ДЕЦА

Апстракт: Образованието е клучен фактор кој придонесува за зголемување на потенцијалот за развој на успешни и корисни членови во општеството. За да прераснат во самоуверени, корисни и успешни членови во општеството потребно им е квалитетно образование, што во најширока смисла на зборот подразбира – достапност за сите. Со години наназад вклучувањето на децата со посебни потреби во образовниот систем било тотално запоставено, односно овој тип на деца биле дискриминирани, дури и омаловажувани. За потребите на надарените и талентираните деца скоро и да не се размислувало. Инклузивното образование подразбира вклучување и прифаќање на сите деца без оглед на нивните посебности. Во овој труд се обидовме да ја акцентираме потребата од реална инклузија на надарените деца во редовниот образовен систем. Исто така, дискутирани се и проблеми поврзани со семејството и воспитно – образовниот систем како главни фактори во процесот на поддршка и развој на надареноста. Инклузијата ни е потребна на сите бидејќи некогаш даваме, а некогаш примаме поддршка. Токму тоа не прави луѓе.

Клучни зборови: инклузија, училиште, надарени деца.

Вовед

Образованието е клучен фактор кој придонесува за зголемување на потенцијалот за развој на успешни и корисни членови во општеството. Клучот лежи во обезбедувањето на квалитетно образование за сите. Потребен е внимателно осмислен и организиран образовен систем кој ќе умее навремено да ги препознава, идентификува творечките и креативни сили и потенцијали на секој поединец и да нуди максимално соодветни услови за развој на нив.

За развој и напредок на секое општество од голема важност е да се вложува во образованието на сите, не изоставувајќи ги се разбира и надарените, на кои им е потреба квалитетна образовна поддршка, со цел да се овозможи развој на потенцијалите кои ги поседуваат. Талентираните и надарените ученици ги има во

секое училиште, во секој факултет и во секоја возрасна група. Со години наназад третманот на надарените деца во образовниот систем бил запоставен, односно овој тип на деца биле дискриминирани, не биле соодветно третирани, како од наставниците, така и од целокупниот образовен систем. Надарените ученици имаат потенцијал да станат предводници и лидери и да го движат и забрзуваат развојот на општеството во различни сфери.

Надарени деца во воспитно – образовниот систем

Љубопитноста е карактеристика на секое дете. Уште од раното детство децата покажуваат љубопитност за се што ги опкружува. Во предучилишна возраст децата покажуваат најголем интерес за истражување, откривање и разбирање на околината и објектите кои ги опкружуваат. Играта е најспонтана активност преку која децата го запознаваат и разбираат светот кој ги опкружува.

Некои деца уште во најраниот период од нивниот развој покажуваат поголема љубопитност за околината и предметите во неа, побрзо и подобро ги поврзуваат врските меѓу предметите и појавите, причинско-последичните врски меѓу нив, способни се да извршуваат посложени задачи за разлика од нивните врсници. Тие можат работите да ги извршат побргу, поуспешно и подобро од своите врсници и постигнуваат подобри и поголеми постигнувања и поради тоа се нарекуваат надарени деца (Cvetković Lay, Sekulić Majurec, 2008, Bulaja, 2016). Надарените уште во раното детство се поактивни и позаинтересирани за својата средина, многу рано почнуваат да зборуваат, имаат добро помнење, сакаат да ги истражуваат работите околу нив и да манипулираат со нив, побрзо логички резонираат, брзо разбираат и го применуваат тоа што го слушнале, имаат многу развиена фантазија. Подоцна, во училиштето, лесно учат, брзо сфаќаат нови односи, не чекаат готови поими и информации од други.

Важен дел во патот кон успешно остварување на детските потенцијали е раното воочување на знаците во однесувањето кои укажуваат на потенцијална надареност и креативност, како и адекватно поттикнување на развојот и прифаќање на детето со сите негови особини (Cvetković Lay, 2002). За да може детето од најмала да се насочи кон соодветно образование и воспитание важно е уште во најраната возраст да се воочат неговите способности и знаења. На надарените деца треба да им се овозможи да развијат позитивна слика за себе, да им се понуди можност самостојно да се користат со своите вештини, способности и знаења. За таа цел потребно е да постои богата стимулативна средина со интересни содржини кои им се потребни на надарените деца како би можеле да ги изразат своите потенцијали (Bulaja, 2016). Средината има влијание, но за да може надареното дете успешно да функционира голема важност има и сликата што тоа ја има за себе (себедоживувањето). Позитивната слика за себе е основа за самодоверба и чувства на лична компетентност кои се главни двигатели и извор на креативниот стил.

Галагер (Đorđević, B. 1979, Радевска, 2012) вели дека надарените се оние деца кои се способни за високи достигнувања или кои имаат потенцијална способност во некоја од следниве области: Општа интелектуална способност, Специјални академски способности, Творечко или продуктивно мислење, Способност на водство, Способност за визуелни или други уметности, Психо-моторна способност.

Гарднер во својата теорија за мултипла интелигенција набројува седум видови на интелигенција, а тоа се: лингвистичка, логичко–математичка, музичка, тактилно-кинестетичка, специјална, и интраперсонална (Кеверевски, 2000).

Според американскиот психолог Ренцули надареноста е процес на интеракција на три психолошки особини, натпросечна способност, креативност и

мотивација. Од тука можеме да кажеме дека надареноста е уште еден пример со кој се акцентира постоењето на посебните интелектуални способности во различни подрачја и специфични активности, односно нивното постоење е резултат на трите психолошки особини и тоа натпросечните способности кај поединецот, неговиот креативен склоп на особини и неопходноста од соодветно ниво на мотивација (Кеверевски, 2000). Надарените и талентирани деца се откриваат најчесто во раната возраст од страна на семејството и воспитувачот, а подоцна од наставниците, педагозите, психолозите и пошироката социјална околина.

Сепак, надарените деца многу често остануваат незабележани. Постојат многу фактори кои можат да придонесат за да се спречи откривањето на надарените деца, односно тие да останат непрепознаени од страна на општеството, па и од страна на воспитно-образовниот систем.

Некои наставници за талентирани ги сметаат само оние ученици кои редовно ги извршуваат училишните и домашните обврски, од друга страна учениците кои се издвојуваат со некои "необични идеи" остануваат незабележани. Ретко се забележани и оние ученици кои потекнуваат од социјално неразвиените средини, ученици кои допрва го учат јазикот или ученици кои имаат некој вид на инвалидитет. Често се случува кај овие ученици да се посветува внимание на тешкотиите со кои се среќаваат, додека нивниот талент е изоставен.

Потешкотиите на надарените деца во наставниот процес може да потекнуваат и од самата личност. Се случува овие деца задачите да ги завршат брзо но површно, да покажат отпор и да имаат помала мотивација и заинтересираност за завршување на истите бидејќи ги сметаат за многу лесни. Се случува да се однесуваат лидерски, индивидуалистички и да не сакаат да учествуваат во групни активности.

За да се надминат горенаведените потешкотии на надарените деца во образовниот систем и да се овозможи целосен развој на нивниот талент и способност се предложуваат неколку образовни решенија: учење во посебни опкружувања - издвоени одделенија или училиште, забрзано школување без посебна и проширена програма, учење по посебна прилагодена програма, која треба да обезбеди додатни и поинтересни образовни искуства, улогата на училиштето и посебно на наставниците во инклузијата на надарените деца е комплексна. Таа бара почитување на определени принципи, налага посебни педагошки пристапи.

Кога се зборува за инклузијата односно за вклучувањето на децата со посебни потреби во образовниот систем, обично се мисли на децата со попреченост и на децата од социјално загрозените групи, а ретко кога на надарените и талентирани деца. Ова се случува затоа што оваа група на ученици е веќе вклучена во образовниот систем па се поставува прашањето зошто воопшто се зборува за инклузијата.

Воведување на инклузивниот модел на воспитание и образование претставува можеби една од најсериозните и најсеопфатни промени кои им се случуваат на образовните системи во последните дваесетина години бидејќи тоа претпоставува сериозни промени во политиките, културата и праксата на традиционалниот/типичниот модел (Петровска и Рунчева, 2019) Инклузијата во образовниот систем се труди на секое дете да му понуди подеднакви шанси за успех во воспитно – образовниот процес. Со интензивното проучување на литературата се дошло до заклучок дека се повеќе се автори кои сметаат дека под поимот деца со посебни образовни потреби се подразбираат и надарените деца. Посебно кај американските автори е присутен ставот дека воспитанието и образованието на надарените и талентирани деца треба да се разгледува во рамките на специјалното воспитание и образование (Lončar, 2016)

Инклузијата подразбира целата заедница (не само воспитно-образовната установа) да се подготви за воспитание, образование, поддршка, помош на секое дете, па и на оние кои се надарени. Наставниците се клучните актери во процесот на инклузија во воспитно-образовните установи. Суштината на инклузивното воспитание и образование е да се разбере целосната сложеност на улогите на наставникот и да се работи на нивно унапредување. Наставникот во инклузивна средина работи во тим, добро ги познава и применува методите на наставна работа, ги познава карактеристиките на детскиот развој и начинот на на задоволување на нивните потреби (според Hollenweger, 2014 цитиран воSusnjara и др., 2016).

Надарени ученици се уште една категорија на ученици за кои се изработува индивидуален образовен план. Според Поповић, Лазовић и Милосављевић цитирани во Влашковић, надареноста се опишува како квалитет на личноста која освен единствен стил на учење и создавање, подразбира и постоење на интереси и одреден вид на социоемоционални способности. Надареноста често се изедначува со интелигенцијата или талентот, но таа е повеќе од тоа, бидејќи содржи одредени специфичности. (Влашковић, 2020)

Точно е дека талентираните деца се вклучени во процесот на образованието, но како сето тоа се одвива? Многу често нивните потенцијали и способности се такви што ги надминуваат предвидените образовни рамки па и тие бараат специфичен пристап во образовниот систем.

Сепак во однос на минатото во денешното време може да се каже дека под влијание на научните достигнувања за значењето и поттикнување на надареноста и креативноста за развој на општеството- работите се менуваат на подобро. Традиционалното сфаќање дека надарените и креативни поединци секогаш наоѓаат начин да ги реализираат своите потенцији без разлика на надворешните услови кои се нудат во средината во која живеат е ненаучно и надминато. Резултатите од истражувањата во таа област покажуваат дека надареноста и креативноста може да се вежбаат, негуваат и поттикнуваат, со што до оптимално ниво се развиваат потенцијалните таленти и надарени поединци. Во таа смисла училиштето и училишното учење треба да станат важен и развоен фактор на поттикнување и развивање на надареноста и креативноста. Меѓутоа, на денешното училиште се повеќе му се упатуваат приговори дека се повеќе подржува и развива просечност и конформизам во мислењето, наместо да негува и развива оригиналност и различност (Stojaković, 2000: 22)

Од тие причини грижата за надарените ја преземаат бројни здруженија, чија улога се состои не само во нудење на конкретна поддршка на надарените и креативни поединци, туку и во поглед на охрабрување и давање конкретна поддршка на теориската и истражувачка работа во оваа област.

Фактори за појава на надареноста

Семејството како фактор за развојот на надареноста

Во семејството се поставуваат основните темели на емоционалниот и когнитивниот развој, семејството ја детерминира ориентацијата на детето кон иднината, кон поставувањето цели, кон усвојување и градење вредности и кон создавање однос кон традицијата. Семејството учествува во изградувањето на идентитетот на детето, на неговата самопроцена и чувството за компетентност. Во периодот на развој на создавањето на способностите, родителите имаат голема одговорност да создадат поволна околина за учење која ќе има големо значење и поттикнување на мотивацијата, емоционална топлина и стекнување самодоверба,

позитивни ставови кон учењето, образованието и знаењето, интерес за успехот на детето (го следат развојот и резултатите, покажуваат почитување за трудот и успехот на детето, го охрабруваат, коригираат, нудат помош), примена на јасни методи на дисциплинирање.

Постојат многу аргументи зошто растењето во неповолна средина се поврзува со подоцнежната надареност на децата. Во литературата "Надарено дете" авторките В. Арнаудова и Е.А. Лешковска укажуваат на способноста на надарените деца да покажат автономија, односно да бидат независни од влијанијата на неповолната средина. Според други толкувања, децата кои растат во атипични и непожелни околности имаат тенденција да развијат чувство на маргиналност кое резултира во неконвенционално, па дури и оригинално мислење. Овие деца се обидуваат да избегаат од болната ситуација, посветувајќи се на некои невообичаени интереси во кои потполно самостојно се ангажираат.

Позитивната семејна средина укажува на две главни димензии, едната е стимулација од страна на родителите, а другата е нивна поддршка. Од сето ова може да се заклучи дека постои поврзаност помеѓу семејните односи во раното детство и надареноста на индивидуата, односно надарената индивидуа имала или неповолни семејни односи кои успеале да ги надминат, или растеле во многу добра семејна средина која стимулира и поддржува. И во едниот и во другиот случај, карактеристично е тоа што семејството влијае врз развојот на исклучителните способности кај децата со тоа што од една страна им помага на децата да стекнат основни знаења, умеења, способности и вештини, а од друга страна членовите на семејството му ги пренесуваат на детето сопствените вредности и ставови кон учењето, вежбањето и кон постигнувањето успех.

Во фаза на развојот на творечките способности родителите имаат голема одговорност да создадат таква околина за учење и развој која во прв ред ќе потпомогне во развојот на мотивацијата. За тоа е потребно родителите да покажат: емоционална топлина и самодоверба, позитивни ставови спрема учењето, образованието, знаењето, високи очекувања од себе и своите деца, интерес за успехот на детето (го следат развојот и резултатите, покажуваат почит за трудот и успехот на детето, ги охрабруваат, им нудат помош), да применуваат демократски, но јасни методи на дисциплинирање (барањата се во облик на логички објаснувања, доследни во тоа барањата да се почитуваат, мерењето на дисциплината се благи, никогаш нема физичко казнување.

Од специфичните, „образовните" постапки се мисли дека се најефикасни (Кеверевски, 2000):

- читање: честото читање на детето, заедничкото читање и заедничкото пребарување на информации од книги, списанија, мапи, весници; запознавањето со книгите како извор на информации, да се овозмози пристап до книгата;
- разговор: одговарање на прашањата, вклучување на децата во конверзацијта со возрасните за време на заедничките оброци, активности и сл. Активно проширување на детскиот речник, барање синоними и нијанси во значењето, изработување на квалитетни поими кај децата;
- заеднички активности: одење во кино, театар, изложби, зоолошки градини, музеи, спортски приредби – низ разговор, коментирање, ремининсценција и репродукција на доживувањата по доагањето дома, започнување нови активности или интереси врс основа на разработените доживувања и сл

Исто така, ефикасниот родителски ангажман не е само количина на заедничко поминато време, туку стил. Основниот стил на подучување кој е карактеристичен за

родителите на надарените деца е ставање тежиште на иницијативата и активноста на детето. (пр. постепеното учење на читање) (Čudina-Obradović, M., 1991).

Влијанието на градинката, училиштето и наставникот во развојот на надареноста

Освен родителите, во текот на развојот на надареноста значајна улога имаат и воспитувачите, учителите, наставниците и општите карактеристики на воспитно – образовните установи.

Задачата на воспитувачите е на надарените деца да им понудат разновидни активности преку кои ќе ги прошируваат своите сознанија и ќе ги задоволуваат своите интереси. Истовремено задача на воспитувачот е на надарените деца да им поставува задачи кои се во согласност со нивните способности., задачи кои ќе ги ангажираат сите негови интелектуални способности и вештини. За да може да ги задоволи потребите на надареното дете, а притоа да ги загрози потребите на останатите деца, воспитувачот мора да користи индивидуализирана форма на работа. Истовремено, треба да развие техника преку која надареното дете ќе го учи на трпение, како и да ги вклучува останатите возрасни во работата со надареното дете (родители, стручна служба) (Cvetković Lay, Sekulić Majurec, 2008, Bulaja, 2016).

Процесите на препознавање и идентификација на надарените ученици во училиштето е од посебен интерес бидејќи од тоа зависи дали надарените ученици ќе бидат правилно третирани во училишната средина, и уште повеќе дали на нив адекватно ќе се одговори, што е особено важно за нивниот иден севкупен развој.

Денес училиштата се соочуваат со најголем предизвик за развој на образовни програми способни да ги задоволат различните образовни потреби на сите ученици. Надарените и талентирани ученици се една група ученици со комплексни образовни потреби. Индивидуализираните програми за нив се еден од начините на кои училиштата можат да се приспособат за да се земат предвид идентификуваните образовни потреби на надарените. Диференцијацијата е неопходна стратегија во инклузивната настава. Диференцирана настава е начин на поучување и учење кој одговара на различни стилови на учење и приспособување за задоволување на индивидуалните потреби на учениците. Изборот на формите и програмата за работа зависат од материјално-техничката опременост на училиштата, но и од професионалните компетенции на наставниците за работа со надарени ученици.

За успешна реализација на работата со надарените ученици наставната практика ја истакнува потребата за определување на неопходните професионални знаења и вештини кои треба да ги поседува наставникот. Наставниците, за да бидат ефикасни во работата со надарените ученици мора постојано да ги развиваат своите компетенции. Компетенциите на наставниците за работа со надарените ученици во класи ги претставил Пловман:

- Препознавање на надарените;
- Знаење за природата и потребите на надарените ученици;
- Искористување на податоците од идентификацијата во планирање на индивидуалната програма за надарените ученици;
- Познавање на соодветни програмски модели за нивна поддршка;
- Знаење и вештини во користење на групна динамика;
- Интерес и обврска за постојано развивање на сопствената ефективност;
- Познавање на законите и правните норми поврзани со грижата на надарените;
- Знаење и вештини за советување на надарените студенти и нивните родители;

- Знаење за современите трендови и извори на воспитанието и образование на надарените (Кеверевски, 2000).

Критериумите за компетентност на наставникот се однесуваат на потребата наставникот да ги препознава особините на надарените ученици, нивните потреби и начини како да ја зголеми сопствената подготовка во наставниот процес за работа со нив. Во овие критериуми се содржани и познавањето на ефикасните програмски модели кои треба да се практикуваат со работа на надарените. Во организираниот систем за поддршка на надарените ученици, наставникот е само една кадровска компонента кон која треба да се додадат и други субјекти во постигнување на заедничката цел. Акцентирана е потребата наставникот да ги следи современите трендови во теоријата и во практиката за работа со надарените ученици со што би ја зголемил сопствената ефикасност. Ако добрите наставници се најдобриот извор во создавање услови за надарените и талентираните, потребно е на едукацијата на наставниците за работа со оваа категорија да се посвети поголемо внимание. Во програмите за нивна обука треба да се посвети внимание да ги разберат потребите на надарените и да се обучат како да ги едуцираат. Тоа може да се постигне преку нивно доусовршување, во рамките на педагошко-психолошко образование, едукација преку семинари, перманентно образование преку користење книги, брошури, прирачници и други извори (Арнаудова, В, Ачковска-Лешковска,Е, 2000)

Бидејќи надарените ученици во многу аспекти се разликуваат од другите ученици, потребно е да се направи правилен избор на форми и програми за едукација на надарените ученици. Во целиот овој процес секако од големо значење е и улогата на родителите, кои треба да бидат соодветно подготвени да создадат поволна околина за учење и соодветен воспитен стил, но и потребата од материјални ресурси кои треба да им ги понудат и овозможат на своите надарени деца.

Поддршка на надарените и талентираните деца во Македонија

Поддршката на надарените и талентираните ученици во различни области е една од поставените цели во Законот за основно образование во Македонија (Закон за основно образование консолидиран текст, 2020). За талентираните и надарените ученици во Македонија (на предлог на Бирото) Министерот донесува Концепција за откривање и работа со надарени и талентирани ученици. Препознавањето и идентификацијата на надарените и талентираните ученици, како и мерки за работа со овие ученици и активности за работа со нив се сегменти на кои се посветува внимание во самата концепција.

Присуството на надарени и талентирани ученици во групите во училиштата, бара пружење на соодветна помош од страна на стручните лица на самите наставници, на учениците, како и на родителите.

Прилагодувањето на наставата е потребно како за учениците кои побавно напредуваат, така и за учениците кои побрзо напредуваат. Со прилагодувањето на наставата се постигнуваат бројни и краткорочни и долгорочни резултати и тоа во неколку аспекти: од аспект на наставниците (зголемена автономија во планирањето на наставата), од аспект на наставата (поинтересна), како и од аспект на учениците (поактивни ученици).

Тоа е посебно истакнато во Концепцијата за основно образование од 2021 година (Петроска-Бешка и др. 2021). Овде се истакнува дека надарените и талентираните ученици имаат потреба од прилагодување на наставата согласно нивните индивидуални потенцијали. Ангажирањето на надарените и талентираните ученици преку задавање на посложени задачи, преку вклучување во посериозни

проекти е еден од начините да се задржи интересот и посветеноста на овие ученици во наставата. Друга поддршка која ја обезбедува училиштето за надарените и талентираните ученици е менторската поддршка преку соработка со стручни лица и институции. Подршката која психологот ја дава на надарените ученици е во следниве сегменти: најпрвин психологот креира систем за идентификација, следење и поддршка на надарените ученици во училиштето; развива систем за работа со надарените ученици; потоа психологот реализира работилници и индивидуални консултации со надарените ученици и континуирано го следи напредувањето на надарениот ученик (БРО, 2020).

Добивање на стипендија е друг тип на поддршка која ја добиваат учениците од основните училишта кои освоиле награди на државни и меѓународни натпревари по математика и природни науки (Авагијан, А и др., 2018). За учениците кои покажуваат напредни успеси по одредени предмети законски се предвидени додатни наставни програми, што претставува еден тип на поддршка на надарените ученици (Авагијан, А и др., 2018)

Една од поддршката која ја добиваат наставниците е поддршката од стручните соработници во училиштето. Поддршката која ја добива наставникот од *педагогот и психологот* е во насока: на добивање совети како да се идентификуваат надарените ученици; наставникот заедно со педагогот бара начини да се поттикне мотивирањето на учениците за да земаат учество во бројни активности и натпревари како и за поттикнување на нивните посебни способности (МЦГО и БРО, 2016).

Поддршката која *библиотекарот* може да ја даде на наставниците кога станува збор за работата со надарените деца е во насока на давање на предлог на наставникот или заедно со наставникот да најдат начин за да се развијат посебните способности на надарените ученици, а и да ги мотивираат учениците да земат учество во различни активности како натрпевари и слично. Посебно библиотекарот може да помогне кога станува збор за користењето на книгите. Библитекарот може да им ги покаже на наставниците начините на кои може да им се помогне на учениците во користењето на книгата во самиот процес на учење МЦГО и БРО, 2016

Поддршката која родителите ја добиваат од стручните соработници во училиштето е многу важна. Од големо значење се индивидуалните и групните советување и консултации меѓу родителот со педагогот и психологот. На тој начин им се помага на родителите да ја разберат состојбата на нивното дете и да ја дадат потребната поддршка и помош.

Заклучок

Класификацијата на децата со посебни потреби е неопходна за успешна инклузија во воспитно - образовниот систем. Во неколкуте класификации на децата со посебни потреби се вбројува и надареноста. Мотивацијата е од големо значење за напредокот во текот на школувањето на надарените. Талентираните и надарени ученици ги има во секое училиште, факултет, во секоја возрасна група.

Раното препознавање на карактеристиките на надарените деца е основа и почетен импулс за создавање стимулативна средина која ќе го поддржи и насочи развојот на детето. Раното препознавање на надарените деца е од посебна важност, како би можеле да го поттикнуваме неговиот развој уште од најмала возраст. За успешна работа со надарените деца важно е постои добра соработка меѓу семејството, градинката или училиштето и стручниот тим, разновидност на содржини и активности, како и соодветни услови за работа во кои би можеле да ја развиваат својата надареност.

Родителите се посебно важни во развојот на надарените деца, бидејќи се примарни фактори во животот на децата, посебно во раната возраст, со нив поминуваат најмногу време. Родителите можат многу рано да забележат дека нивното дете е поразлично во однос на однесувањето на другите деца. Со оглед на тоа дека тие учат побрзо и полесно од просечните деца па затоа им е потребно поширок опсег на активност од вообичаено. Освен семејството, важен фактор за развојот на надареноста е и влијанието на воспитно - образовниот систем во општеството, тука спаѓаат, предучилишните установи, училиштата, наставникот. Наставникот се јавува како носител на работата со надарените ученици. Тој ја создава атмосферата која е погодна за развивање на надареноста, поставувањето на наставникот како родител е важна улога која придонесува да се воспостави емоционални, социјални и мотивациони елементи за развој на надареноста, наставник – едукатор е ориентиран кон образованието на надарените, наставата ја води преку однапред испланирана програма, наставникот - ментор е неопходен за работата со овие ученици.

Во последните години, во Македонија, се започнати сериозни чекори во спроведувањето на инклузијата на децата со посебни образовни потреби. Остварувањето на поставените цели кои ги носи инклузијата воопшто не е лесно, едноставно и брзо. Поновите истражувања и литература покажуваат на започната едукација на кадарот во делот на инклузијата, на поголемо вклучување на децата со посебни потреби во образовниот систем, но од друга страна навистина сиромашни се податоците за работата со надарените и талентираните деца (кои исто така се дел од децата со посебни потреби) во инклузивниот контекст. Потешкотиите кои во истражувањата ги посочуваат воспитувачите, наставниците, стручните кадри (кога ќе се спомне инклузијата) се насочени кон децата со потешкотии (можеби поради досегашната неедуцираност на наставниот кадар од редовните групи за работа со деца со одредени потешкотии), додека надарените и талентираните деца остануваат видливи главно преку некои натпревари, конкурси и слично. Наставниците имаат сериозна потреба од помош кога станува збор за инклузијата (и при работата со деца со потешкотии и при работата со надарени деца), постојат бројни пречки бариери кои треба да бидат отргнати за да може да се постигне успех кај наведените групи. И едните и другите заслужуваат внимание, заслужуваат да бидат мотивирани, охрабрени да се извлече најдоброто од нив и само тогаш може да го достигнат својот најголем успех (важен и за себе и за општеството)

Надареното и талентирано дете е дар кој треба да се почитува, негува и развива, а задача на образовниот систем е да го исполни токму ова.

Користена литература

Авагијан, А и др. (2018). Стратегија за образованието за 2018-2025 година и Акциски план, Скопје: МОН.

Арнаудова, В, Ачковска-Лешковска, Е. (2000), Надарено дете. Скопје: Филозофски факултет

Bulaja, A. (2016). *Darovitost* (Završni rad). Preuzeto s https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:147:776923

БРО. (2020). Правилник за основните професионални компетенции по подрачја на стручниот соработник во основните и средните училишта https://www.bro.gov.mk/wp-content/uploads/2020/08/Pravilnik-za-osnovni_kompetencii_strucen_sorabotnik_13_02_2020.pdf

Cvetković Lay, J. (2002). Ja hoću i mogu više, Priručnik za odgoj darovite djece od 3 do 8 godina. Zagreb: Alinea

Cvetković Lay, J., Sekulić Majurec, A. (2008). *Darovito je što ću s njim?* Priručnik za odgoj i obrazovanje darovite djece predškolske dobi. Zagreb: Alinea

Кевереcки, Љ. (2000) Како да ги препознаеме надарените и талентираните ученици, Скопје: НИРО Просветен работник.

Lončar, M (2016) Inkluzija kao mogućnost rada s nadarenom djecom, Filozofski fakultet, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

МЦГО и БРО (2016). ОСНОВНИ професионални компетенции и стандарди за стручни соработници. - Скопје : Македонски центар за граѓанско образование (МЦГО)

Малчески, Р., Малческа, Ц. (2009), Работа со надарени деца, Скопје

Petrovska, S. (2009) Education of the gifted and talented. Зборник на трудови, Прва интернационална конференција - Надарените и талентираните креатори на прогресот (теорија и пракса), 16-17 Oct 2009, Ohrid, Macedonia, 2 (1). pp. 182-190.

Петровска С. и Рунчева Ј. (2019), Основи на инклузивното образование, УГД

Петроска-Бешка, В. и др. (2021). Концепција за основно образование, Скопје: МОН

Радевска, Н. (2012) *Модели на педагошко водење на надарените ученици во основното училиште* (докторска дисертација), Филозофски факултет, Универзитет „СВ. Кирил и Методиј“, Скопје

Stojaković, P., (2000) *Darovitost i kreativnost*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Republike Srpske Srpsko Sarajevo

Susnjara, S. (2016) Inkluzivni odgoj i obrazovanje - šansa za učenike koji su daroviti, Suvremeni pristup odgoju i obrazovanju darovite djece i učenika. Преземено на 16 април 2022 https://www.academia.edu/32582467/Inkluzivni_odgoj_i_obrazovanje_%C5%A1ansa_za_u%C4%8Denike_koji_su_daroviti

Влашковић, М. (2020). Статус инклузивног образовања у образовној пракси и научној периодици. Преземено на 12 мај 2022 година од http://www.ftn.kg.ac.rs/download/SIR/SIR%20Milica%20Vla%C5%A1kovi%C4%87%201432015.pdf

Čudina-Obradović, M. (1991), Nadarenost: razumijevanje, prepoznavanje, razvijanje, Zagreb: Školska knjiga

Закон за основното образование („Службен весник на Република Северна Македонија“ бр.161/19 и 229/20) https://mon.gov.mk/stored/document/Zakon%20za%20osnovnoto%20obrazovanie%20-%20nov_1.pdf

https://ivypanda.com/essays/inclusion-of-gifted-and-talented-in-regular-classroom-essay/
https://www.davidsongifted.org/search-database/entry/a10169
https://www.researchgate.net/publication/275544250_Teaching_Gifted_Children_in_Regular_Classroom_in_the_USA